

بازتعریف مفاهیم سنتی کار در دنیای مدرن از معیشت تا معنا

در این مطلب، با بهره‌گیری از نظریه‌های جامعه‌شناسی و علم اقتصاد، با بهره‌گیری از داده‌های روز و نمونه‌های ایرانی، تلاش می‌شود تصویری جامع از این بازتعریف مفهوم کار در عرصه جهانی و سپهر اقتصادی جامعه ایران ارائه شود.

/// مقدمه

کار در طول تاریخ نه تنها وسیله‌ای برای تأمین معاش، بلکه پایه و بنیان هویت فردی و اجتماعی بوده است. در ایران سنتی، کار در قالب کشاورزی، صنایع دستی و بازار معنا می‌یافت؛ جایی که حرفه خانوادگی نسل به نسل منتقل می‌شد و شغل، بخشی از هویت اجتماعی فرد بود. با انقلاب صنعتی، کار به «شغلی مزدبگیر» در کارخانه و اداره تبدیل شد، اما امروز در عصر دیجیتال و هوش مصنوعی، کار دیگر الزاماً به مکان، زمان یا قرارداد ثابت وابسته نیست. این تغییرات، ضرورت بازتعریف مفاهیم سنتی کار را آشکار می‌سازد. دیگر نمی‌توان کار را صرفاً «فعالیت بدنی صرف برای معاش» دانست. اکنون کار به شبکه‌ای از فعالیت‌های تولیدی، خلاقانه، دیجیتال و حتی نمادین بدل شده است. در این مطلب، با بهره‌گیری از نظریه‌های جامعه‌شناسی و علم اقتصاد، با بهره‌گیری از داده‌های روز و نمونه‌های ایرانی، تلاش می‌شود تصویری جامع از این بازتعریف مفهوم کار در عرصه جهانی و سپهر اقتصادی جامعه ایران ارائه شود.

نظریه‌های مطروحه در باب تحولات الگوهای سنتی و نوین کار

۱- نظریه مدرنیته بازانديشانه (اولریش بک)

بک معتقد است که در دنیای مدرن، اصولاً هویت شغلی ثابت وجود ندارد. افراد مدام در حال بازانديشی و بازتعریف مسیر کاری خود هستند. این نظریه در ایران امروز نیز مصداق دارد؛ جوانی که صبح راننده تاکسی اینترنتی است، عصر تولیدکننده محتوا در اینستاگرام و شب معلم خصوصی آنلاین.

۲- نظریه سرمایه فرهنگی (پی‌یر بوردیو)

بوردیو نشان می‌دهد که کار تنها فعالیت اقتصادی نیست، بلکه تولید و بازتولید منزلت اجتماعی است. در ایران، داشتن شغل دولتی هنوز منزلت بالایی دارد، حتی اگر درآمد آن کمتر از مشاغل آزاد باشد.

۳- نظریه جامعه شبکه‌ای نوین (مانوئل کاستلز)

کاستلز کار را در بستر شبکه‌های دیجیتال تعریف می‌کند. در ایران، رشد سریع اینترنت و اقتصاد دیجیتال، این نظریه را به واقعیت بدل کرده است.

دکتر مرتضی ذره‌پرور تالی

استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی کرمان

۴- نظریه اقتصاد پلتفرمی

مطابق این رویکرد، کار در قالب الگوهای مدرن نظیر تاکسی‌های اینترنتی، فریلنسینگ، متاورس، بلاک چین و تولید محتوا نشان می‌دهد که مرز میان کار رسمی و غیررسمی در حال فروپاشی است. مطالعه و مقایسه جدول شماره (۱) که به بررسی داده‌های روز در عرصه تغییرات مداوم در الگوی مفهوم کار در گذار جهان سنتی- جهان صنعتی- جهان دیجیتال اشاره دارد، گویای این سیر تحول بنیادین است.

عناصر اصلی بازتعریف کار

۱. از ساختار سلسله مراتبی، به شبکه‌های خودگردان سازمان‌های کلاسیک بر پایه فرماندهی و کنترل شکل گرفته‌اند، اما در محیط مدرن، تیم‌های خودگردان با ارتباطات افقی و تصمیم‌گیری مشارکتی موفق‌تر عمل می‌کنند. این شبکه‌ها سرعت واکنش را بالا برده و حس مالکیت شغلی را تقویت می‌کنند.

۲. از حضور فیزیکی، به محیط‌های دیجیتال

دفاتر مرکزی و ساعات‌های حضور اجباری جای خود را به دورکاری، کار ترکیبی (هیبرید) و همکاری در فضاهای ابری داده‌اند. ابزارهایی مثل جلسات وایت‌برد مجازی، پیام‌رسان‌ها و پلتفرم‌های مدیریت پروژه مرز مکان را از میان برداشته‌اند.

۳. از زمان ثابت، به زمان انعطاف‌پذیر

بر این اساس، ساعات کاری رایج در ادارات از صبح تا ۵ بعدازظهر دیگر تنها الگوی ممکن

نیست. بسیاری از سازمان‌ها اجازه می‌دهند کارمندان ساعات کاری خود را طوری تنظیم کنند که با اوج بهره‌وری و سبک زندگی شخصی‌شان همخوانی داشته باشد. این رویکرد رضایت شغلی و بهره‌وری را افزایش می‌دهد.

۴. از امنیت شغلی تا بویایی حرفه‌ای

قراردادهای مادام‌العمر و بسته مزایای دهه‌های گذشته، جای خود را به پروژه‌های کوتاه‌مدت، اقتصاد گیگ (Gig economy) و قراردادهای فریلنسری داده‌اند. در این نظام، یادگیری مداوم و شخصی‌سازی مسیر شغلی مهم‌ترین «امنیت» محسوب می‌شود.

۵. از مدیریت وظایف تا سنجش

بر اساس نتیجه، تکیه بر حضور و گزارش ساعتی کم‌رنگ شده و سنجش‌های عملکرد به خروجی‌ها، کیفیت کار و اثربخشی پروژه‌ها تغییر جهت داده‌اند. ابزارهای دیجیتال رصد پیشرفت را دقیق‌تر کرده و تمرکز اصلی را از میزان کمی ساعات صرف شده، به ارزش کیفی خلق شده معطوف می‌دارند.

نمونه‌های کمی داده‌های مرکز آمار ایران، طی دو سال اخیر (۲۰۲۳-۲۰۲۴) نشان می‌دهد:

- ۴۷ درصد از نیروی کار ایران در بخش خدمات فعالند،

- بیش از ۲ میلیون ایرانی در اقتصاد دیجیتال (فریلنسینگ، تاکسی اینترنتی، فروش آنلاین) مشغولند،

- نرخ بیکاری جوانان (۱۵-۲۴ سال) حدود ۲۳ درصد است،

- سهم زنان در بازار کار رسمی کشور کمتر از ۲۰ درصد است، درحالی‌که سهم بیش از ۷۰ درصدی در عرصه آموزش آکادمیک دارند، اما در اقتصاد دیجیتال و پلتفرم‌های اجتماعی در فضای سایبر، حضور بسیار معنادارتر و پررنگ‌تری، به نسبت مردان دارند.

بازتعریف مفاهیم سنتی کار در ایران (کار به مثابه

معاش، هویت و معنا)

۱. کار به مثابه معاش

در ایران سنتی، کار پیش از هر چیز به معنای «تأمین معاش» بود. کشاورزی، دامداری و صنایع‌دستی نه تنها نیازهای خانواده را برطرف می‌کرد، بلکه ارزش افزوده (surplus) یا مازاد تولید نیز در بازارهای محلی مبادله می‌شد. این الگو، کار را به چرخه‌ای از بقا و بازتولید اجتماعی پیوند می‌داد، اما در ایران امروز، مفهوم معاش از «تأمین نیازهای اولیه» فراتر رفته است. جوانان شهری، حتی در مشاغل غیررسمی، به دنبال درآمدی هستند که امکان مشارکت در سبک زندگی مدرن (از سفر و آموزش تا مفهوم مصرف دیجیتال) را فراهم کند؛ بنابراین، کار دیگر صرفاً ابزار بقا نیست، بلکه راهی برای ورود به مدارهای فرهنگی و اجتماعی گسترده‌تر است.

۲. کار به مثابه هویت

در گذشته، هویت (identity) فردی و اجتماعی به شدت با شغل گره خورده بود. «نجار»، «آهنگر»، «بازاری» یا «کشاورز» نه تنها حرفه، بلکه عنوان اجتماعی و جایگاه فرد در

جدول شماره (۱) تغییرات جهانی در الگوهای کار

شاخص	جهان سنتی	جهان صنعتی	جهان دیجیتال (امروز)
نوع کار	کشاورزی، صنایع‌دستی	کارخانه، کارمندی	فریلنسینگ، اقتصاد پلتفرمی
مکان	خانه/روستا	کارخانه/اداره	هر جا (دورکاری)
زمان	نامحدود (فصلی)	۸ ساعت کاری	انعطاف‌پذیر
ابزار	ابزار دستی	ماشین‌آلات	لپ‌تاپ، موبایل، هوش مصنوعی
هویت اجتماعی	خانواده/قوم	طبقه کارگر	فردیت شبکه‌ای

در گذشته، هویت (identity) فردی و اجتماعی به شدت با شغل گره خورده بود. «نَجّار»، «آهنگر»، «بازاری» یا «کشاورز» نه تنها حرفه، بلکه عنوان اجتماعی و جایگاه فرد در جامعه را مشخص می‌کرد. این هویت‌ها پایدار بودند و نسل به نسل منتقل می‌شدند. امروز، اما هویت شغلی در جهان و به تبع آن ایران، مفهومی کاملاً سیال شده است. فرد می‌تواند هم‌زمان چند نقش شغلی داشته باشد؛ کارمند روز، راننده تاکسی اینترنتی عصر و تولیدکننده محتوای شب. این چندلایگی، هویت شغلی را از «ثبات» به «انعطاف» تغییر داده است.

جامعه را مشخص می‌کرد. این هویت‌ها پایدار بودند و نسل به نسل منتقل می‌شدند. امروز، اما هویت شغلی در جهان و به تبع آن ایران، مفهومی کاملاً سیال شده است. فرد می‌تواند هم‌زمان چند نقش شغلی داشته باشد؛ کارمند روز، راننده تاکسی اینترنتی عصر و تولیدکننده محتوای شب. این چندلایگی، هویت شغلی را از «ثبات» به «انعطاف» تغییر داده است. در عین حال، برخی مشاغل همچنان منزلت نمادین (Symbolic Status) را حفظ کرده‌اند؛ برای نمونه، شغل دولتی یا استادی دانشگاه همچنان حامل سرمایه نمادین (Symbolic Capital) بالاست، حتی اگر از نقطه نظر اقتصادی کوتاه‌مدت، چندان سودآور و از مطلوبیت درخور برخوردار نباشد.

۳. کار به مثابه معنا

یکی از مهم‌ترین تحولات معاصر، گذار از «کار برای بقا» به «کار برای معنا» است. نسل جدید ایرانیان بویژه در شهرهای بزرگ، به دنبال مشاغلی هستند که با ارزش‌های شخصی و اجتماعی‌شان هم‌خوانی داشته باشد. برای بسیاری، کار در حوزه‌های فرهنگی، هنری، استارت‌آپی یا اجتماعی، نه تنها منبع درآمد، بلکه راهی برای تحقق خود و مشارکت در تغییرات اجتماعی است. این تحول، بازتابی از جهانی‌شدن و گسترش رسانه‌های دیجیتال است. جوان ایرانی از زن و مرد، امروز خود را در تار عنکبوت در هم تنیده و «شبکه‌ای جهانی» (Global Network) می‌بیند و می‌خواهد کارش نه تنها در سطح محلی، بلکه در سطح جهانی، عمق و «معنا» پیدا کند.

چالش‌ها و تناقض‌ها

با وجود این تحولات، تناقض‌های جدی نیز وجود دارد:

- **بیکاری جوانان:** نرخ بالای بیکاری، بسیاری را از تحقق معنای شغلی باز می‌دارد.
- **شکاف جنسیتی:** زنان در بازار کار رسمی سهم اندکی دارند، اما در اقتصاد دیجیتال حضوری پررنگ‌تر یافته‌اند.
- **دوگانگی رسمی/غیررسمی:** بسیاری از مشاغل جدید (از فریلنسینگ تا تاکسی اینترنتی) هنوز در نظام حقوقی و بیمه‌ای کشور جایگاه روشنی ندارند.
این موارد به روشنی نشان می‌دهد که چگونه سه مفهوم سنتی کار در جهان و به تبع آن در ایران - معاش، هویت و معنا - در دنیای مدرن بازتعریف شده‌اند. در ادامه، به پیامدهای اجتماعی و فرهنگی این بازتعریف خواهیم پرداخت: از تغییر در ساختار خانواده و روابط اجتماعی تا شکل‌گیری نظام هنجاری مدرن و ارزش‌های جدید در بافت و نسوج جامعه ایرانی، به شمول تمامی اقشار سنی.

پیامدهای اجتماعی و فرهنگی بازتعریف مفهوم کار در ایران

۱. تغییر در ساختار خانواده

در ایران سنتی، خانواده واحد تولیدی و اقتصادی بود. کشاورزی و صنایع دستی در بستر خانواده شکل می‌گرفت و همه اعضا در آن مشارکت داشتند، اما امروز با گسترش مشاغل خدماتی و دیجیتال، خانواده بیشتر به واحد مصرفی بدل شده است. این تغییر، هم فرصت‌هایی برای استقلال فردی ایجاد کرده و هم چالش‌هایی برای همبستگی خانوادگی به همراه آورده است.
- **فرصت:** جوانان می‌توانند بدون وابستگی به حرفه خانوادگی، مسیر شغلی مستقل انتخاب کنند.
- **چالش:** کاهش نقش اقتصادی خانواده،

پیوندهای سنتی را سست کرده و گاه به شکاف نسلی دامن زده است.

۲. بازتعریف روابط اجتماعی

کار در گذشته، بستر اصلی شکل‌گیری روابط اجتماعی بود. بازار، کارگاه یا زمین کشاورزی، محل تعامل و همبستگی اجتماعی محسوب می‌شد؛ امروز اما شبکه‌های دیجیتال جایگزین این فضاها شده‌اند:
- روابط کاری بیش از پیش «مجازی» شده‌اند،
- اعتماد اجتماعی در بسترهای دیجیتال (مانند تاکسی‌های اینترنتی یا خرید آنلاین - شاپینگ) بازتعریف شده است،
- مفهوم «همکار» دیگر الزاماً به معنای حضور در یک مکان مشترک نیست، بلکه می‌تواند به همکاری‌های پراکنده و آنلاین اشاره داشته باشد.

۳. ظهور ارزش‌های جدید

در جامعه ایرانی با تغییر الگوهای کار، ارزش‌های اجتماعی نیز دگرگون شده‌اند:
- **انعطاف‌پذیری به جای ثبات:** نسل جدید ارزش بیشتری برای آزادی زمانی و مکانی قائل است تا امنیت شغلی سنتی،

- **خلاقیت و نوآوری به جای تکرار:** کار خلاقانه و استارت‌آپی منزلت اجتماعی تازه‌ای یافته است،

- **معنا و خود تحقق بخشی به جای صرفاً معاش:** بسیاری از جوانان حاضرند درآمد کمتر را بپذیرند، به شرطی که کارشان با ارزش‌های شخصی‌شان هم‌خوانی داشته باشد.

۴. پیامدهای ناگزیر فرهنگی

- **زبان و ادبیات کار:** واژگانی چون «فریلنسر»، «استارت‌آپ»، «دورکاری» و «پلتفرم» وارد زبان روزمره شده‌اند،
- **هنر و رسانه:** بازنمایی کار در فیلم‌ها، سریال‌ها و موسیقی نیز تغییر کرده است؛

کارگر کارخانه جای خود را به برنامه‌نویس، راننده اینترنتی یا اینفلوئنسر داده است، - **هویت جمعی**: کار دیگر صرفاً عامل تمایز طبقاتی نیست، بلکه به ابزاری برای بیان فردیت و خلاقیت بدل شده است.

۵. کار به مثابه معنا و مشارکت اجتماعی

با کاهش نقش کار در تأمین معاش، بُعد معنایی و اجتماعی آن پررنگ‌تر خواهد شد: - کار می‌تواند به عرصه‌ای برای خلاقیت، نوآوری و خود تحقق‌بخشی بدل شود، - مشارکت در پروژه‌های اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی می‌تواند جایگزین بخشی از مشاغل سنتی شود، - در ایران، ظرفیت‌های فرهنگی و تاریخی غنی می‌تواند بستری برای توسعه مشاغل معنادار در حوزه‌های گردشگری، هنر و فناوری‌های بومی فراهم آورد.

آینده کار در ایران: فرصت‌ها و تهدیدها

- **فرصت‌ها**: جمعیت جوان، رشد سریع اقتصاد دیجیتال و موقعیت ژئوپلیتیکی ایران می‌تواند زمینه‌ساز جهش در حوزه‌های نوین کار باشد،

- **تهدیدها**: بیکاری ساختاری، شکاف دیجیتال و ضعف در سیاست‌گذاری می‌تواند مانع تحقق این ظرفیت‌ها شود، - **راهکارها**: اصلاح نظام آموزشی، بازنگری در قوانین کار، توسعه زیرساخت‌های دیجیتال و حمایت از کارآفرینی اجتماعی.

نتیجه‌گیری

بازتعریف مفهوم کار، از «معاش» به «معنا»، از «ثبات» به «انعطاف» و از «محلی» به «جهانی» نه تنها یک ضرورت نظری، بلکه واقعیتی زیسته در ایران و جهان امروز است. کار دیگر، صرفاً ابزار «بقا» نیست، بلکه عرصه‌ای برای هویت‌یابی، خلاقیت و مشارکت اجتماعی است. از نقطه نظر جامعه‌شناختی و اقتصاد سیاسی، چالش اصلی پیش‌رو، یافتن تعادلی میان مفهوم عدالت اجتماعی و نوآوری فناورانه است؛ تعادلی که اگر به‌درستی مدیریت شود، می‌تواند کار را از یک اجبار

Modernity. London: Sage, 1992.

7. Bourdieu, Pierre. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Harvard University Press, 1984.

8. Castells, Manuel. The Rise of the Network Society. Wiley-Blackwell, 2010.

9. Hardt, Michael & Negri, Antonio. Multitude: War and Democracy in the Age of Empire. Penguin, 2004.

10. Atkinson, John. Manpower Strategies for Flexible Organisations. Personnel Management, 1984.

11. International Labour Organization (ILO). World Employment and Social Outlook 2023. Geneva: ILO.

12. World Bank. World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies. Washington, DC: World Bank.

اقتصادی به یک فرصت انسانی و اجتماعی در راستای کنشگری فعال، جهت نیل به توسعه همه جانبه، متوازن و پایدار، بدل سازد. ///

منابع

۱. نوذری، حمزه. مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی کار و شغل. تهران: دانشگاه خوارزمی، ۱۳۹۷. انجمن جامعه‌شناسی ایران
۲. توسلی، غلامعباس. جامعه‌شناسی کار و شغل. تهران: سمت، ۱۳۸۵. خلاصه کتاب
۳. آزاد ارمکی، تقی. «پیکربندی نهادی مبتنی بر موازنه قدرت در جامعه سنتی ایران». مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۵، شماره ۳، ۱۳۹۳
۴. مرکز آمار ایران. گزارش نیروی کار ۱۴۰۲. تهران: مرکز آمار ایران
۵. پژوهشکده آمار ایران: تحولات بازار کار ایران در عصر دیجیتال. تهران، ۱۴۰۱
6. Beck, Ulrich. Risk Society: Towards a New